

ناپایداری تشیع در اندلس

بازنمایی زمینه‌ها و بسترهای عدم گسترش تشیع در اندلس

دکتر حسین خسروی

استادیار گروه تاریخ و تمدن اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمین

مجموعه تاریخ و تمدن اسلامی

۷۲

نمایندگی و بستریهای عدم گسترش تشیع در اندلس

نویسنده: حسین خسروی

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها
معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی
حروفچین: اعظم یزدلی / ویراستار: امیرعباس رجبی
بازبین‌نهایی: سید علی حسینی / صفحه‌آرا: سعید نائینی
طراح جلد: هادی معزی

ناشر: دفتر نشر معارف / نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه / قیمت: ۷۰/۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۵۳۱ - ۰۰۵ - ۷

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

- مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۰۰۰۴
- اراک: ۰۸۶-۳۲۲۲۹۰۳۸ ■ ارومیه: ۰۴۴-۳۲۲۵۴۶۶۱ ■ اصفهان: ۰۴۱-۳۲۳۵۱۳۴۱ ■ اهواز: ۰۶۱-۳۲۲۳۸۰۰۰
- تهران: ۰۲۱-۸۸۹۱۱۲۱۲ ■ خرم‌آباد: ۰۶۶-۳۳۲۲۲۳۷۱ ■ رشت: ۰۱۳-۳۳۳۳۴۵۶۹ ■ زنجان: ۰۲۴-۳۳۳۶۶۴۲۵
- ایلام: ۰۹۱-۷۷۵۵۱۸۸ ■ بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۱۲۲۸۳ ■ بندرعباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷ ■ بیرجند: ۰۵۶-۳۲۲۲۴۱۷۹
- ساری: ۰۱۱-۳۳۲۵۳۰۲۰ ■ شهرکرد: ۰۳۸-۳۲۲۴۳۲۲۲ ■ شیراز: ۰۷۱-۳۲۳۴۴۶۱۴ ■ قزوین: ۰۲۸-۳۳۲۴۰۰۷۶
- قم: ۰۲۵-۳۷۷۳۵۴۵۱ ■ کرج: ۰۲۶-۳۴۴۳۵۲۹۰ ■ کرمان: ۰۳۴-۳۲۲۳۱۴۶۶ ■ کرمانشاه: ۰۸۳-۳۷۲۳۸۴۱۱
- گرگان: ۰۱۷-۳۲۲۳۷۸۸۰ ■ مشهد: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۱۱۹ ■ یاسوج: ۰۹۱-۷۷۵۵۱۸۵ ■ یزد: ۰۳۵-۳۶۲۳۰۳۳۱

نشانی الکترونیکی: E-mail: info@ketabroom.ir؛ پایگاه اینترنتی: www.ketabroom.ir

سخن آغازین

اسپانیا یکی از سرزمین‌های فتح شده اسلامی بود که به واسطه حضور طولانی مدت مسلمانان در قرون میانه، تأثیرات گسترده‌ای از فرهنگ و تمدن اسلامی پذیرفت. شواهد و قراین تاریخی چنین برمی‌نماید که یکی از علل رشد و پیشرفت فرهنگی و تمدنی اسپانیا همین تأثیرپذیری از اسلام است. چون ژرف بنگریم بررسی تأثیرهای فرهنگی و اجتماعی حاصل از برخورد مسیحیان و مسلمانان در یک جامعه اروپایی قرون وسطایی دارای اهمیت دوچندانی است. بدین سان پیرامون تاریخ سیاسی جریان فتح اندلس و ادوار حکومت اسلامی در این سرزمین، منابع به تفصیل به بحث و بررسی پرداخته‌اند. اما هنوز کاوش‌ها پیرامون تشیع در اندلس نیازمند ارتقای کمی و کیفی است.

گروه پژوهشی تاریخ و تمدن دانشگاه معارف اسلامی با اذعان به چنین ضرورتی انتشار کتاب *ناپایداری تشیع در اندلس؛ بازنمایی زمینه‌ها و بسترهای عدم گسترش تشیع در اندلس* را در دستور کار قرار داد. متنی که در پی می‌آید درصدد بازنمود زمینه‌ها و بسترهای عدم پایداری تشیع در اندلس است. در واقع با مراجعه به قدیمی‌ترین آثاری که از تاریخ اندلس خبری به دست داده‌اند انعکاس احترام و علاقه به اهل بیت علیهم‌السلام در متون ادبی و در مرثیه‌های حسینی، در سکه‌ها، معماری، در مسابقه نزاع فرقه‌ای، در شاعران دینی و اندیشه فلسفی تشیع در این منطقه ظهور و بروز داشته است. اما سوگمندان فرهنگ اسلامی اندلس پذیرای اندیشه‌های شیعی نشد و عقاید شیعی در این منطقه رشد نیافت.

نتایج حاصل از تحلیل و ترکیب داده‌های جمع‌آوری شده در این پژوهش نشان می‌دهد که «تقابل و حساسیت عباسیان با فاطمیان و علویان»، «استفاده ابزاری از آموزه مهدویت»، «مبارزه مرابطون با اندیشه‌های شیعی»، «سرکوب حرکت‌ها و قیام‌های شیعی»، «تقابل امویان با شیعیان» از مهم‌ترین موانع زمینه‌ای و اصلی عدم پایداری تشیع در اندلس است.

آنسان که ملاحظه می‌گردد برای آنکه بسترهای عدم پایداری تشیع در اندلس و زوایای گوناگون آن آشکار شود، بایسته است به‌درستی فرایند حضور تشیع در اندلس روشن شود؛ چراکه آگاهی و وقوف بر آن، به فهم دقیق این مسئله، کمک فراوانی می‌کند. از این‌رو نگارنده محترم در این پژوهش مراحل ورود تشیع به اندلس، نقش فاطمیان در گسترش تشیع در اندلس، فرایند انتقال فرهنگ شیعی به اندلس، ابزارها و شیوه‌های شیعیان در انتشار تشیع را نیز مطمح نظر قرار داده است.

گروه پژوهشی تاریخ و تمدن اسلامی در راستای اهداف پژوهشی خود این کتاب را به جامعه علمی و همه علاقه‌مندان به مطالعه در عرصه تاریخ تشیع تقدیم می‌کند تا به این وسیله در فرایندشناسی ظهور و بروز تشیع در اندلس گامی را برداشته باشد. این گروه پژوهشی سعی می‌کند تا با بهره‌گیری از تلاش‌های خالصانه جمعی از پژوهشگران افق‌های جدیدی را فراروی علاقه‌مندان بگشاید.

در پایان ضمن تشکر از نگارنده محترم جناب آقای دکتر حسین خسروی که کتاب حاضر به‌خامه دانش ایشان فراهم آمده؛ از استاد محترم جناب آقای دکتر سید احمدرضا خضری به‌جهت ارزیابی و راهنمایی اثر و از تلاش‌ها و پیگیری‌های جناب آقای دکتر محمدحسین دانشکیا که در پی‌ریزی انتشار این اثر نقشی اساسی داشتند سپاسگزاریم.

معاونت پژوهش قدردان زحمات حجت‌الاسلام دکتر امیرمحسن عرفان مدیر محترم گروه پژوهشی تاریخ و تمدن اسلامی و جناب آقای دکتر سید روح‌الله پرهیزکاری دبیر محترم گروه و نیز جناب آقای علی محمدی کارشناس محترم گروه که در سامان‌یابی این پژوهش سهیم بودند، می‌باشد. در اینجا سزایند است از جناب آقای دکتر سید سعید روحانی مدیر محترم امور پژوهشی به پاس زحمات بی‌دریغشان و همکاران محترم ایشان که جامه نشر بر این اثر پوشانند صمیمانه تشکر کنیم.

از همه کسانی که این کتاب را مطالعه می‌کنند، به‌ویژه استادان و دانشورانی که در این زمینه دانش و تجربه‌ای دارند، خواهشمند است معاونت پژوهش را از پیشنهادها و ارشادهای خود بی‌بهره نگذارند و از اظهارنظرهای عالمانه خود دریغ نورزند. امید داریم که در روزگاری نه‌چندان دور، سرانجام در بررسی‌های دیگر محققان ابعاد دیگر این مسئله، به شکلی روشمند و از چشم‌اندازهای گوناگون مورد مذاقه قرار گیرد.

فهرست مطالب

۱۳.....	پیشگفتار.....
۱۷.....	مقدمه.....

فصل اول: کلیات

(۹۰ - ۲۹)

۲۹.....	طرح مسئله.....
۳۲.....	فرضیه اصلی.....
۳۳.....	فرضیه‌های فرعی.....
۳۳.....	پیشینه پژوهش.....
۳۶.....	مبانی نظری.....
۴۱.....	گونه‌های تشیع.....
۴۱.....	۱. امامیه.....
۴۳.....	۲. تشیع زیدیه.....
۴۴.....	۳. تشیع اسماعیلیه.....
۴۴.....	۴. تشیع محبتی یا محبان اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> .....
۴۵.....	۵. تشیع سیاسی.....
۴۷.....	بررسی منابع تحقیق.....
۴۷.....	۱. کتاب‌های تراجم.....

۵۲.....	۲. تواریخ عمومی اندلس
۵۶.....	۳. آثار ادبی
۶۸.....	۴. کتاب‌های فرق و مذاهب
۷۰.....	۵. آثار جغرافیایی
۷۲.....	درآمدی بر تاریخ حضور مسلمانان در اندلس
۷۲.....	۱. اسپانیا پیش از فتح اعراب مسلمان
۷۳.....	۲. اسپانیا از فتح تا سقوط
۷۹.....	دوره اموی

فصل دوم: تشیع در اندلس

(۹۱-۱۴۰)

۹۱.....	درآمد
۹۸.....	ورود تشیع به مغرب
۹۹.....	۱. مرحله اول: از طریق بربرها
۱۰۲.....	۲. مرحله دوم: از طریق حلوانی و سفیانی
۱۱۰.....	۳. مرحله سوم: از طریق علویان در مغرب
۱۱۶.....	۴. مرحله چهارم: ورود پیروان اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> و شخصیت‌های علوی به اندلس
۱۱۸.....	کوشش فاطمیان برای انتشار تشیع در اندلس
۱۱۹.....	مبلغان فاطمی در اندلس
۱۲۰.....	ابن‌هارون بغدادی
۱۲۱.....	ابن‌حوقل نصیبینی
۱۲۲.....	تشیع در اندلس در دوران بنی‌امیه
۱۲۳.....	جنبش‌های شیعه در اندلس
۱۲۶.....	انتقال فرهنگ شیعی به اندلس
۱۲۶.....	۱. سفرهای علمی
۱۳۱.....	۲. فلسفه و کلام

۱۳۳.....	۳. تألیفات شیعی در اندلس
۱۳۴.....	واکنش اموی‌ها بر ضد تشیع در اندلس
۱۳۷.....	۱. سیاست امویان در شمال آفریقا
۱۳۸.....	۲. تبلیغات سنی‌گرایانه اموی‌ها در مغرب
۱۳۹.....	۳. استقبال از پناهندگان سیاسی
۱۴۰.....	۴. تشویق به ردیه‌نویسی در مسائل شیعی آفریقا بر ضد ادریسیان و فاطمیان

فصل سوم: ابزارها و شیوه‌های شیعیان برای انتشار تشیع

(۲۴۲ - ۱۴۱)

۱۴۱.....	درآمد
۱۴۳.....	ابزارها و شیوه‌های شیعیان برای انتشار تشیع
۱۴۳.....	۱. اشعار شیعه در اندلس
۱۵۹.....	۲. اصول و مبانی اعتقادی و سیاسی مذهب شیعه در شعر اندلس
۱۵۹.....	یک. امامت
۱۶۵.....	دو. سوگواری و مرثیه‌سرایی برای امام حسین <small>علیه السلام</small>
۱۸۱.....	سه. اثبات وصایت
۱۸۵.....	چهار. فضایل اهل‌بیت <small>علیهم السلام</small>
۱۸۷.....	پنج. هجو دشمنان اهل‌بیت <small>علیهم السلام</small> و برشمردن زشتی‌های آنان
۱۸۹.....	شش. ابراز مظلومیت اهل‌بیت <small>علیهم السلام</small>
۱۹۱.....	هفت. شفاعت
۱۹۲.....	هشت. اظهار اعتقاد قلبی به حضرت مهدی <small>علیه السلام</small>
۱۹۳.....	مراحل تقسیم‌بندی شعر شیعه در اندلس
۱۹۳.....	۱. مرحله اول یا مرحله ابن‌هانی (امارت و خلافت) (۴۰۷ - ۹۲ ق)
۱۹۳.....	یک. شاعران این دوره
۱۹۳.....	دو. ویژگی‌های مرحله اول
۱۹۴.....	سه. مشخصات آثار شعری در این مرحله از نظر فکری
۱۹۶.....	۲. مرحله دوم یا مرحله حمودیان (۵۴۲ - ۴۰۷ ق)

- ۱۹۸ ..... یک. ویژگی‌های مرحله دوم.....
- ۱۹۸ ..... دو. جنبه‌های فکری شعر در این مرحله .....
- ۱۹۹ ..... ۳. مرحله سوم یا مرحله پس از حمودیان تا خارج شدن اندلس از دست مسلمانان ...
- ۲۰۰ ..... یک. شاعران این مرحله.....
- ۲۰۱ ..... دو. ویژگی‌های مرحله سوم .....
- ۲۰۷ ..... سه. رویکرد فکری اشعار این مرحله .....
- ۲۰۷ ..... چهار. ادبیات مرثیه‌سرایی در دوره مرابطین ... و موحدون .....
- ۲۱۰ ..... نقش خاندان بنی‌حمود در گسترش و انتشار فرهنگ و اندیشه شیعی در اندلس .....
- ۲۱۳ ..... علوم و عالمان شیعی در اندلس .....
- ۲۱۳ ..... ۱. فقه و فلسفه .....
- ۲۱۷ ..... ۲. حدیث .....
- ۲۲۰ ..... ۳. تاریخ .....
- ۲۳۳ ..... ۴. جغرافیا، .....
- ۲۳۶ ..... ۵. عرفان و تصوف .....
- ۲۴۰ ..... ۶. ادبیات .....
- ۲۴۰ ..... ۷. هندسه و ستاره‌شناسی .....

فصل چهارم: علل عدم گسترش و ناپایداری تشیع در اندلس

(۲۲۴ - ۲۴۳)

- ۲۴۳ ..... درآمد .....
- ۲۴۴ ..... موانع زمینه‌ای .....
- ۲۴۴ ..... ۱. تقابل عباسیان با علویان .....
- ۲۴۸ ..... ۲. تقابل عباسیان با فاطمیان .....
- ۲۴۹ ..... ۳. حساسیت عباسیان نسبت به فاطمیان .....
- ۲۵۱ ..... ۴. تلاش فاطمیان برای تغییر شعائر مذهبی اهل سنت .....
- ۲۵۵ ..... ۵. نقش مصر در روابط فاطمیان و عباسیان .....
- ۲۵۶ ..... ۶. عملکرد نظامیه‌ها برضد فاطمیان .....

۲۵۷	موانع اصلی .....
۲۵۷	۱. تلاش مورخان اموی و درباری برای پوشاندن واقعیات تاریخ تشیع .....
۲۷۱	۲. استفاده ابزاری از مهدویت .....
۲۷۳	مهدویت در آرای محققان اندلسی .....
۲۷۳	مهدویت از دیدگاه ابن حزم .....
۲۷۴	مهدویت از دیدگاه ابن خلدون .....
۲۷۵	۳. مبارزه مرابطون با اندیشه‌های شیعی .....
۲۷۷	۴. مبارزه فراگیر با حکومت‌های شیعی در خارج از اندلس .....
۲۸۸	۵. موضع نظام سیاسی اندلس نسبت به تشیع .....
۲۹۱	۶. هم پیمانی امویان با دولت‌های خارجی .....
۲۹۱	۷. پشتیبانی امویان از مذهب مالکی و گسترش آن در اندلس .....
۲۹۶	۸. موضع منفی مردم نسبت به تشیع در اندلس .....
۲۹۷	۹. سرکوب حرکت‌ها و قیام‌های شیعی در اندلس .....
۲۹۸	۱۰. موضع امویان نسبت به روز عاشورا .....
۲۹۹	۱۱. عاشورا در آرای محققان اندلسی .....
۲۹۹	یک. عاشورا از دیدگاه ابن عربی .....
۳۰۶	دو. فلسفه عاشورا در مقدمه ابن خلدون .....
۳۱۶	۱۲. مبارزه فراگیر برای از بین بردن ادبیات و شعر شیعی .....
۳۲۰	۱۳. ایجاد تردید در هویت شیعی شعرا .....

فصل پنجم: علل ناکامی بنی حمود در انتشار و گسترش تشیع در اندلس

(۳۲۵- ۳۵۴)

۳۲۵	زمینه‌های پیدایش بنی حمود .....
۳۲۸	خلافت بنی حمود و بربرهای شیعه در جنوب اندلس (۴۴۹ - ۴۰۷ ق) .....
۳۳۹	حکومت بنی مناد در غرناطه (۴۸۳ - ۴۰۳ ق) .....
۳۵۰	علل ناکامی و ناپایداری تشیع در زمان بنی حمود .....

فصل ششم: نتیجه

(۳۵۵-۳۶۰)

۳۵۶	الف) فعالیتهای پیشگیرانه امویان اندلس در برابر گسترش آموزه‌های شیعی
۳۵۷	ب) مبارزه فرهنگی
۳۵۸	ج) مبارزه سیاسی
۳۵۹	پیشنهادها
۳۵۹	پیشنهادهای پژوهشی
۳۵۹	پیشنهادهای اجرایی
۳۶۱	منابع و مأخذ
۳۹۱	ضمائم

پیشگفتار

اندلس نامی است که مسلمانان به بخشی از شبه جزیره ایبری - در کنار دریای مدیترانه واقع در جنوب اسپانیا و جنوب شرقی پرتغال - و گاه به تمام آن داده‌اند. اندلس از نام «واندال‌ها» که قبیله‌ای از مردم ژرمن بوده، گرفته شده است که در اوایل سده پنجم میلادی پس از تجزیه امپراتوری روم غربی چندی در جنوب اسپانیا سکنی گزیدند. بعدها این سرزمین همانند سایر نواحی تحت نفوذ اسلام از همان قرون نخستین اسلامی مورد توجه مسلمانان قرار گرفت.^۱

سرانجام مسلمانان، فتح اندلس را در زمان حکومت ولید بن عبدالملک اموی (۹۶-۸۶ ق) به فرماندهی طارق بن زیاد از سال ۹۲ ق (۷۱۱ م) آغاز کردند و تا سال ۹۵ ق آن دیار را به تصرف درآوردند.^۲ بدین ترتیب اندلس جزو سرزمین‌های اسلامی شد و تحت تأثیر تحولات مثبت و منفی جهان اسلام قرار گرفت. این تأثیرپذیری منحصر به بعد خاصی نبود و تمام ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی زندگی آنان را دربرمی‌گرفت. از سوی دیگر به دوره خاصی نیز اختصاص نداشت؛ به گونه‌ای که روابط و پیوند اندلس با جهان اسلام حتی پس از استقلال و مبدل شدن به یک قلمرو سیاسی خودکفا، در دوره‌های بعد قطع نشد،^۳ هرچند سطح روابط یادشده در دوره‌های گوناگون با یکدیگر تفاوت داشت.^۴

۱. ابن حزم اندلسی، *جمهرة انساب العرب*، ص ۳۱۰ و ۳۱۷-۳۱۶.

۲. ابن عبدالحکم، *فتوح مصر و اخبارها*، ص ۳۴۴ به بعد؛ بلاذری، *فتوح البلدان*، ص ۲۳۲-۲۲۸؛ طبری، *تاریخ الرسل والملوک*، ج ۶، ص ۴۶۸؛ مجهول المؤلف، *تاریخ الأندلس*، ص ۱۵۶-۱۵۳؛ عمری، *الفتوح الاسلامیه*، ص ۱۸۸-۱۷۹؛ Watt, *Historia de la Espana Islamica*, p 20.

۳. حجی، *تاریخ الأندلس*، ص ۴۰-۳۹؛ هیکل، *الأدب الأندلسی*، ص ۲۹-۲۸.

۴. حاکمیت اسلام در اندلس از زمان فتح آن تا سقوط غرناطه در سال ۸۹۷ ق (۱۴۹۲ م) به مدت هشت قرن

تاریخ اندلس به‌ویژه مورد توجه پژوهشگران معاصر قرار گرفت. طی این دوره مستشرقان و پژوهشگران عرب برخی از منابع نظم و نثر اندلس را چاپ و منتشر کردند.^۱ این منابع به‌وضوح نشان می‌دهد که اندلس از نظر فکری و سیاسی تحت تأثیر مشرق قرار داشت.^۲ همین امر باعث شد تا برخی از پژوهشگران اظهار نمایند که اندیشه و فرهنگ و تمدن اندلس در دوران حکومت اسلامی زاینده افکار و فرهنگ و سیاست شرق بوده است.^۳ از سوی دیگر، منابع یادشده نشان

ادامه یافت. اندلس در این مدت چند دوره به خود دید که هر یک از آنها ویژگی خاص خود را داشت. این دوره‌ها را به‌طور کلی می‌توان این‌گونه برشمرد: یک. دوره فتح از ۹۵ - ۹۲ ق (۷۱۴ - ۷۱۱ م)؛ دو. دوران والیان از ۱۳۸ - ۹۵ ق (۷۵۵ - ۷۱۴ م) که برخی از مورخان، آن را یک دوره واحد برشمردند؛ سه. دوره امارت نشینی از ۳۱۷ - ۱۳۸ ق (۹۲۹ - ۷۵۵ م) که از ورود عبدالرحمان الداخل تا اعلام خلافت از سوی عبدالرحمان الناصر (۳۱۶ ق / ۹۲۹ م) ادامه می‌یابد؛ چهار. عهد خلافت از ۴۲۲ - ۳۱۷ ق (۱۰۰۹ - ۹۲۹ م)؛ پنج. دوران ملوک الطوائفی از ۴۸۴ - ۴۲۲ ق (۱۰۹۱ - ۱۰۰۹ م)؛ شش. دوران مرابطین و موحدین از ۴۴۴ - ۳۲۰ ق (۱۲۲۳ - ۱۰۹۱ م). در این دوره ابتدا دولت مرابطین زمام امور را در اختیار گرفت که حکومت آنها در حدود سال ۵۲۰ ق (۱۱۳۴ م) پایان یافت. اندلس پس از آن تحت حاکمیت دولت موحدون قرار گرفت. این دوره تقریباً به سال ۶۲۰ ق (۱۲۲۳ م) به پایان رسید. از این دوره به‌عنوان دو دوره مستقل می‌توان نام برد. هفت. دوران مملکت غرناطه از ۸۹۷ - ۶۲۰ ق (۱۴۹۲ - ۱۲۲۳ م) که طی آن دولت بنی‌الأحمر شکل گرفت و بیش از دو قرن و نیم دوام یافت. با فروپاشی این دولت حاکمیت اسلام و قدرت مسلمانان در اندلس نیز پایان می‌یابد. (حجی، *تاریخ الأندلس*، ص ۴۰ - ۳۹)

۱. شیخه، *القیام والخصال*، ص ۷ - ۶.

۲. برخی افراد از اسپانیایی‌هایی که به بررسی میراث اندلس پرداخته‌اند، به‌عنوان مستعرب یاد کرده‌اند. این نام برای نخستین بار بر گروهی از جامعه اندلسی اطلاق شد که از ساکنان اصلی اندلس بوده‌اند و به زبان عربی سخن می‌گفتند و از نظر خوراک و پوشاک شبیه آداب و رسوم عرب می‌زیستند و زبان عربی را فرا گرفته بودند. با این‌همه، ایشان چه مسیحی و چه یهودی برآیین خود ماندند. (خفاجی، *التشیع*، ص ۱۶) همچنین این اصطلاح به آن گروه از پژوهشگران اسپانیایی اطلاق گردید که به تمدن عربی - اسلامی در درون شبه‌جزیره ایبری و خارج از آن پس از پایان یافتن حکومت اسلامی در اندلس اهتمام ورزیدند. (همان) برخی از محققان اسپانیا ترجیح می‌دهند به آنان به‌جای مستشرق، مستعرب بگویند. شاید بتوان برای این دسته از محققان دلیل و توجیهی یافت؛ زیرا بیشتر آنان میراث شرق را نمی‌خوانند، بلکه به مطالعه میراث نشئت‌گرفته و برآمده از سرزمین خود می‌پردازند، هرچند که این میراث ریشه در مشرق‌زمین داشته باشد. اصطلاح دیگری به نام «مستاندلسی» وجود دارد که میکال دی ابلزا، (همان، ص ۱۷) شرق‌شناس اسپانیایی آن را بر علمای اسپانیا که به میراث عرب اندلس اهتمام داشتند، اطلاق کرد، اما این اصطلاح از نظر علمی رواج نیافت.

۳. عباس، *تاریخ الأدب الأندلسی*، ص ۳۹؛ کراچکوفسکی، *الشعر العربی*، ص ۱۲.

دادند که اندلس از مذاهب و فرقه‌های اسلامی پدیدار شده در مشرق متأثر نبوده، بلکه کیش «مالکی» داشته است.^۱ این تناقض در ماهیت اطلاعات موجود در منابع یاد شده از نظر کمی و کیفی باعث شد تا پژوهش در این موارد رونق گیرد و در نتیجه تحقیقات و بحث‌های علمی جدی صورت پذیرد که در درک بسیاری از ابهامات و برجیده شدن آنها از تاریخ اسلام در سرزمین اندلس، تأثیر به‌سزایی داشته است.

در عین حال کمبود اطلاعات موجود در آن دسته از منابع اندلس که به بعد اعتقادی پرداخته‌اند، باعث کاهش پژوهش‌ها در این باره گردید. از این رو درهای پژوهش درباره مذاهب و فرق اسلامی در اندلس همچنان به روی پژوهشگران باز است. در اینجا تنها ابزار مورد نیاز پژوهشگر دقت نظر و تفحص است تا دریابد که چگونه سایر مذاهب همچون شافعی و حنبلی و فرقه‌های اسلامی مانند خوارج، معتزله و شیعه از کانال‌های مختلف به اندلس راه یافته‌اند. در این میان می‌توان به بررسی مواردی پرداخت که اندلسی‌ها پس از سفر علمی و دینی به مشرق نقل کرده، یا اهالی مشرق زمین پس از سفر به اندلس بازگو نموده‌اند و یا در نتیجه مبارزه سیاسی میان مغرب و اندلس بیان شده است. این دلیل و دلایل دیگر که در ادامه بدان پرداخته می‌شود انگیزه انتخاب موضوع «علل عدم گسترش و ناپایداری تشیع در اندلس» برای این کتاب است:

۱. تحقیقات و پژوهش‌های بسیاری در مورد تشیع نگاشته شده، اما این پژوهش‌ها از نظر زمانی و مکانی منحصر به مشرق اسلامی (زادگاه تشیع) است. از این رو، این آثار تاریخ تشیع در اندلس را مورد توجه قرار نداده است. پژوهش‌های موجود درباره تاریخ تشیع در اندلس، شمارشان از تعداد انگشتان دست فراتر نمی‌رود، ولی با این همه در طرح برخی ابعاد این مسئله پیشگام و راهگشا هستند، هر چند هیچ‌یک موضوع این رساله را بدین صورت بررسی نکرده‌اند.^۲

۲. تحقیق و پژوهش در مورد تشیع در اندلس برای پر کردن خلأ موجود میان نسل‌های مسلمان یک نیاز علمی به شمار می‌رود. این خلأ در نتیجه محدودیت‌های تاریخی تشیع، از نظر

۱. خفاجی، *التشیع*، ص ۱۷.

۲. تحقیقات و تألیفات بسیاری در مورد شیعه و تشیع نوشته شده است؛ از جمله: الزین، *الشیعه فی تاریخ*؛ محفوظ، *تاریخ الشیعه*؛ غریفی، *التشیع*؛ طباطبایی، *الشیعه فی الاسلام*؛ مغنیه، *الشیعه والحاکمون*. همچنین شماری از تحقیقات علمی به بررسی برخی از ابعاد شیعه پرداخته‌اند؛ همچون: قزوینی، *الفکر الترویجی*؛ فیاض، *تاریخ الامامیه*؛ لیشی، *جهاد الشیعه*.

رهبری و محاصره فکری و سیاسی آن، در ذهن امت مسلمان استحکام یافته است.^۱ پیش از پرداختن به فصل‌ها و بخش‌های این پژوهش اشاره به دو نکته ضروری است: ۱. منظور ما از تشیع در این تحقیق معنای خاص آن یعنی تشیع امامی اثنی عشری نیست، بلکه تمامی فرق تشیع مراد ماست.

۲. در فصل‌بندی پژوهش از شیوه موضوعی استفاده شده و در این باره دوره‌های تاریخی اندلس از نظر فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و فکری با ویژگی‌های خاص هریک مورد توجه قرار گرفته است. بدیهی است که افراد نسبت به مذاهب و فرقه‌ها، دارای مواضع و رویکردهای متفاوتی هستند. بر همین اساس باید به هریک از مراحل به صورت مستقل نگریست و در بررسی‌ها، شرایط خاص حاکم بر آن مرحله را در تمامی ابعاد مورد توجه قرار داد. برای مثال نمی‌توان وضعیت معنوی، فرهنگی و سیاسی اندلس در دوره امارت و خلافت (دو دوره حاکمیت دولت اموی) را با وضعیت معنوی، فرهنگی و سیاسی اندلس در دوره ملوک الطوائفی یکسان دانست. بنابراین پژوهش پیش‌رو در قالب یک پیش‌گفتار و شش فصل تنظیم شده است.